

„Pueri vociferati” Gyermekek az egri székesegyházban*

1. Az egri székesegyház liturgikus szokásrendjét ordinárius-könyve („Ordinarius sive rubricella ad veram notulam alme Agriensis ecclesie”) örökítette meg, melyet 1509-ben Krakóban nyomtattak ki, de amely legalább a XV. század közepéig visszanyúló kéziratossal feljegyzéseken alapul. A könyvet Kandra Kabos adta újra közre.¹

Dobszay László zenetörténész, karnagy, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

2. Az Ordinárius egyes megjegyzéseit más szertartáskönyvek (az esztergomi székesegyház ordinárius-könyve, liturgikus és karkönyvek) és különféle típusú emlékek (mint zsinati kánonok, káptalani statútumok, vizitációs jegyzőkönyvek, periratok, oklevelek)² segítségével értelmezhetjük. Az alábbiakban csupán az *Ordinarius Strigoniensis* néhány analóg helyére szorítkozunk.

3. Az ordinárius-könyvekben használt terminusokat más források segítségével lehet értelmezni. Eszerint:

puer = 'alsófokú iskolába járó iskolás', kb. 12 éves korig. [Fordításunkban: 'gyermek'. *A ford.*]

iuuenis = 'felsőbb osztályokba járó iskolás', a (kis)kamasz korban, aki esetleg már fölvetta a „kisebb rendeket is”, bár még választhat a világi és az egyházi pálya között. [Fordításunkban: 'ifjú'. *A ford.*]

NB. E két kategória közötti különbséget jól mutatja az a tény, hogy az ünnep rangja szerint meghatározott feladatokat kevésbé fontos ünnepeken a gyermekek, a magasabb rangú ünnepeken az ifjak látták el. A *scholares* a *pueri* és a *iuuenes* együtt. [Fordításunkban: *scholaris* = 'iskolás'. *A ford.*]

praecedens, procedens = 'kispap', olyan ifjú, akit egyházi pályára választottak ki, és a diákonusságra készül

chorare = *regere chorum* = 'a (kar)ének irányítása; a darabok elkezdése (intonáció), hangadás, szólóéneklés (pl. rezponzórium-verzusoké), más résztvevők irányítása segítése' [Fordításunkban: 'korál'. *A ford.*]

4. Az „Egri ordinárius” idevágó részleteit három csoportban közöljük. Néhány analóg helyet (cf. utalással) az „Esztergomi ordinárius”-ból idézünk.

* A Nemzetközi Zenetudományi Társaság (IMS) Cantus Planus munkacsoportjának 1993. szeptember 6–11. között, Egerben tartott konferenciáján – ld. *Magyar Egyházzene* I (1993/1994) 379–381. – angol nyelven elhangzott előadás. Az angol változat megjelent a konferencia aktái között: *Cantus Planus '93 – Eger, Hungary*. Budapest 1995. 93–100.

¹ *Ordinarius secundum veram notulam sive rubricam alme ecclesie Agriensis de obseratione diuinarum officiorum et horarum canonicarum*. Közzé teszi Kandra Kabos. Eger 1905. [Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez, III/3.] – Az idézetek e kiadás oldalszámozását követik.

² E háttérre vonatkozóan ld. Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest 1906. Uő.: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest 1910. Mezey László: *Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Budapest 1979. Rajeczky Benjamin (szerk.): *Magyarország zenetörténete I. Középkor*. Budapest 1988. Rövid összefoglalásul ld. Dobszay László: „Plainchant in Medieval Hungary”, *Journal of the Plainsong & Mediaeval Music Society* 13 (1990) 54.

I. Az iskolások belépnek a székesegyházi liturgikus kórusba. Ünnepeles bevonulásuk alatt a Salve Reginát éneklük, vagy más, a napnak megfelelő tételeket.

Tudnunk kell e tekintetben, hogy a „cantura” sokkal több mint jó hangú és jó füllű karénekesek zenei képzése („Chorknaben”). Egy székesegyház vagy monostor kórusában minden iskolás nap mint nap jelen volt a nagymisé és a vesperáson. Ugyanez vonatkozik a városi plébániatemplomokra, és kisebb városok (mezővárosok, *oppida*) templomai sem sokban maradtak el amazok mögött. Mindez élés elletétben áll a délnémet szokásokkal, ahol – mint azt a XV. századi monasztikus reformtörekvések megvalósulását ellenőrző vizitációs jegyzőkönyvek tanúsítják – tilos volt az iskolások részvétele a monostori kórusban. Továbbá, székesegyházak és társaskáptalanok statútumai előírták, hogy az egész iskola helyett csupán a kiválasztott „chorales” vehettek részt az ünnepeles énekelt liturgián.³ A fönti megállapításhoz hozzátehetjük még, hogy nemrégiben fölfedezett adatok az iskolások részvételét a kórusban nem csupán a nagymise és a vesperás végzésekor bizonyítják, hanem a matutínumban és a „kis órák”-ban is. Sőt, néhány iskolás kisebb miséken is énekelt.

(Szent Balázs ünnepén)

* *S az iskolások processzióban vonulnak be a Salve Regina éneklése közben.* (134.)

(Szűz Mária tisztulása ünnepén)

* *Item, a mise előtt az iskolások processzióban bevonulnak a „Maria intacta” antifónával.* (133.)

(Az Invocavit vasárnapja előtti szombaton [...] Szent János miséje után elmondják a szextát.)

* *Azután eléneklük a hétköznapi misét a Sanctusig, majd elmondják a nónát és közben harangoznak a kórushoz (kar-imához). A nóna végeztével a plébános és az iskolások eléneklük a halottak miséjét a Sanctusig. Ezután az iskolások a Salve Regina éneklésével bevonulnak a kórusba, és ez a processzió megismétlődik az egész nagybőjtön keresztül.* (44.)

NB. A nagybőjti hétköznapokon a nóna után a plébános és az iskolások csupán a Sanctus-ig éneklük a misét. Ezután a pap magában folytatja a misét, mi alatt az iskolások elindítják a processziót a Szent Kereszt-oltártól a főoltár előtt levő kórusba, hogy elkezdjék a nagymisé.

(Nagybőjt hétfőin és más hétköznapjain Oculi vasárnapjág)

* *Item, a terciát a primával együtt elvégzik a kórusban, és Szent János miséje után a szextát a nónával. S eközben harangoznak a nagymisére. A nóna végeztével az iskolások és a plébános a Szent Kereszt-oltárnál eléneklük a Requiemet, ahogy föntebb megjegyeztük. Item, a mise előtt, mikor a litániát mondják, a Salve Regina után a celebráns könyörgést mond.* (47.)

³ Vö. Mezey László, *op. cit.* 186–187.

(Ha szentek ünnepnapjai [...] Úrnap októvájába esnek, akkor a vigíliájukat végig Úrnapjáról kell mondani.)

* A vigília miséjét a kórusban éneklük a templom védőszentjéről mondott mise után, a tercia előtt, a Sanctusig. Azután eléneklük a terciát. Majd az iskolások processzióban bevonulnak a templomba, és a nagymise az Úrnapjáról van. (99.)

(Szent Andrásról. Vigília)

* Ha maga a vigília ádvent első vasárnapjára esnek, [...] a vigília miséjét a tercia előtt, közvetlenül Szent János miséje után éneklük el, [...] és csupán a Sanctusig éneklük. S rögtön ezután az iskolások a szokott módon, processzióban bevonulnak, majd a celebráns azonnal elkezd az Aspergest. S ugyanezt kell érteni az egyházi év összes olyan vigíliájára, amely vasárnapra esik. (121.)

(Keresztelő Szent János vigíliáján)

* Ha pedig maga a vigília vasárnapra esnek, [...], a vigília miséjét a kispapok Keresztelő Szent János miséje után éneklük, a Sanctusig. Ezután elmondják a terciát, majd az iskolások a Salve Regina mellett bevonulnak a templomba. (156.)

(Sarlós Boldogasszony vigíliáján)

* A vigília miséjét a kórusban éneklük Szent János evangélista miséje után. A tercia előtt az iskolások a máskor szokott módon, processzióban vonulnak be. Ezután következik a nagymise Keresztelő Szent János októvájáról. (160.)

II. Az iskolások (nagygyermek), fontos szólótételeket énekelnek (pl. melizmatikus részleket). Liturgikus öltözetük: superpelliceum vagy cappa, a nap színének megfelelően.

(Ádvent első vasárnapja)

* Item, az első responzóriumnak ezen a napon a Gloria Patival együtt négy verzusa van. Az első verzust két gyermek éneklük. A másodikat szintén kettő. A repetendákat viszont mindig a kórus éneklük. A Gloria Patri mind a hat gyermek éneklük a főoltár előtt. S a responzórium repetendáját előlről éneklük a karkáplánok. (2.)

Cf. Ord. Str.

(Húsvét vasárnapján a noktornus I–II. responzóriuma)

V) [...] két responzóriumot a gyermekek énekelnek. (f 53°)

(Szent János apostol vesperása)

* Miután elmondták az Ament, négy gyermek kappa nélkül a Szent Keresztoltártól az olvasókanonok felé vonulva énekeljék el a „Sinite parvulos venire” antifónát a végéig. Az antifóna végétével rögtön kezdjék el a „Centum quadraginta” responzóriumot Gloria Patri nélkül. S előlről megismétlődik a responzórium. De ha ez [ti. Szent János apostol ünnepe] vasárnapra esik, akkor a gyermekek piros kappákba öltöznek és a responzóriumot Gloria Patival mondják. (19.)

(Hetvened vasárnapja)

* *Item, az első traktust mindig két gyermek éneklí, az utolsó előtti a korátorok (choratores), az utolsót az egész kórus éneklí. (p. 37.)*

NB. a „primus tractus” a traktus első verse. Ez a szabály az egész nagybőjtön keresztül érvényben marad, s hasonlóan, a hosszabb traktusokat – a legutolsó verset leszámítva – gyermekek éneklík.

Cf. Ord. Str.

(Virágvasárnap)

Az első traktust gyermekek mondják, a másodikat két társuk, a harmadikat más kettő, a többi verset pedig a kórus két részre osztva éneklí, versenként előrehaladva az utolsóelőttiig, és az utolsóelőtti két korátor (chorator) éneklí, míg végül egy traktust [traktus-verset] az egész kórus együtt énekel. (f 47)

(Virágvasárnap)

* *[...] a processzió visszatér a főtemplomhoz, lassacskán előrehaladva a templom ajtajához, miközben a „succentor” a processzióban a „Cum appropinquaret Iesus Hierosolymam” antifónát éneklí. Az antifóna végeztével a gyermekek és az énekesek [cantores] egy magas helyről énekeljék el a „Gloria laus”-t, miközben a kórus hol előlről, hol a „Cui puerile decus”-tól kezdve ismétel. A „Gloria laus” végeztével két gyermek a templom csarnokában az örkanonok által elrendezett fészület előtt énekelje el a „Pueri Hebraeorum tollentes” antifónát, majd a kórus az „Obviaverunt Domino”-tól folytatja és a gyermekek ágakat dobálnak a fészület elé. Majd ismét két gyermek kappába öltözve énekelje a „Pueri Hebraeorum vestimenta” antifónát, és a kórus folytatja: „Et clamabant dicentes”, s eközben a gyermekek (felső)ruháikat a fészület elé vetik. (54.)*

(Nagycsütörtökön, a matutinumban)

* *A Benedictusra a „Traditor autem” antifóna. A Gloria Patri nélküli zsol-tár után megismételve az antifónát, az ifjak elkezdik: „Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison”, s a kórus mindig ismételje meg őtánuk. [...] Majd ismét, gyermekek kezdik a Kyrie eleisont, mint főntebb. [...] Ezek végeztével a processzió kimegy a templomból, és a templomot háromszor körbejárja a „Rex Christe factor omnium” himnusszal, miközben a gyermekek más himnuszt kezdenek el, ti. a „Hymnum dicamus Domino, laudes Deo”-t a végéig. S minden egyes versszak végén éneklík a „Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison”-t, amit a kórus megismétel. Majd ugyanazon gyermekek éneklík a „Christe exaudi nos, Salvator mundi adiuva nos”-t, s a kórus ismét mindig megismétli. Ezután ismét ugyanazon gyermekek éneklík a „Maria, sis propitia, Maria dele vitia”-t, s a kórus megismétli őtánuk. (57.)*

Cf. Ord. Str.

(Nagycsütörtökön a matutinumban)

... az ifjak kezdik a „Kyrie [...], Rex Christe”-t [...], és minden egyes vers után a gyermekek éneklík a Kyriet [...] (f. 48^v)

(Húsvét ünnepén, a processzióra)

* A „Salve festa dies” után a „succentor” elkezd a „Sedit angelus” antifónát, s elénekli egészen a „Nolite metuere”-ig. Ezek után a gyermekek a Szent Kereszt-oltár fölött eléneklik a „Crucifixum in carne” antifónát. Ennek végétével a „succentor” elkezd a „Nolite metuere”-t. (72.)

Cf. Ord. Str.

(Körmenet húsvét vasárnapján)

Akkor négy vagy hat gyermek felmegy oda, ahol ünnepnapokon az evangéliumot éneklik, és eléneklik a „Crucifixum Dominum” verzust. Akkor az egész kórus énekl: „Nolite metuere” stb. (f. 54°)

(Körmenet a húsvéti vesperásokon, „Christus resurgens” rezponzórium)

* A korátor (choratores) urak és az énekes gyermekek (pueri vociferati) és más önként vállalkozók fölhágnak a Szent Kereszt-oltár fölé és a „Dicat nunc” verzust éneklik. (f. 56)

(Nagyböjt hétfőin és más hétköznapjain Oculi vasárnapjáig)

* Item, a terciát a primával együtt a kórusban végzik, és Szent János miséje után a szextát a nőnával. S eközben beharangoznak a nagymisére. A nőna végétével az iskolások és a plébános a Szent Kereszt-oltárnál eléneklik a Requiemet. (47.)

(A karácsonyi matutínium)

* Aztán rögtön két erre kijelölt [énekes] énekelje a „Liber generationis” evangéliumot. Az evangélium végétével két ifjú a Szent Kereszt-oltár fölött énekl az „O Regem caeli” antifónát. Ezután szintén ketten a középső pulpitusnál énekeljék az „O mundi Domina”-t. Ennek végétével rögtön kezdődik a „Te Deum laudamus”. (14.)

(Nagyszombaton, a vesperás után)

* Két ifjú arccal a sír felé elkezd az „Alleluia” [...] antifónát. A „Benedicamus Domino”-t három allelujával a gyermekek énekl. (70.)

(Mindenszentek ünnepén)

* A nyolcadik olvasmányt egy ifjú a szűzekekről olvassa (ti. „Interrogatus Dominus a discipulis”).

Cf. Ord. Str.

(Nagyböjt harmadik vasárnapján, a Media vita antifóna a Nunc dimittishoz)

Az első verset egy ifjú énekl, a másodikat egy másik, a harmadikat a [kanonok] urak közül valaki. (f. 44°)

(A karácsonyi vesperás)

* Az Amen után négy kispap, piros dalmatikába öltözve rögtön elkezd a „Lapidés torrentes” rezponzóriumot, miközben bevonul a kórusba a Szent Kereszt-oltártól az olvasókanonok felé. És a Szent Istvánról szóló rövidített vesperás a „Benedicamus Domino–Magne Deus”-szal végződik. (16.)

(Nagypénteken)

* Két kanonok piros kazulába öltözve a sekrestyéből kiviszi a feszületet, melyet piros kazula borít, és a mellén egy pacifikále van. Vontatott hangon éneklük: „Popule meus”, és két kispap a suprapelliceum fölött piros dalmatikába öltözve halad előttiük égő gyertyákkal, és minden egyes „Popule meus”-versusra. Maguk a kispapok énekeljék: „Agius o Theos”, a kórus pedig megismétli utánuk: „Sanctus Deus, sanctus, fortis”. (66.)

Cf. Ord. Str.

(Nagypénteken)

„[...] Agius o Theos: két kispap”. (f. 51)

III. Az alacsonyabb rangú ünnepeken („festum tabulatum” és talán hétköznapokon is) a székesegyházi kórust a gyermekek irányítják. Rangsabb ünnepeken („festum colendum”) az ifjak vagy a kispapok vezetik.

(A vízkereszt utáni első vasárnap vesperása)

* Négy gyermek korál kappákban, és zöld színt kell használni. (33.)

NB. Ez a szabály természetesen érvényes a vízkereszt utáni többi vasárnapra is.

(A második vasárnapon és az ezután következő többi vasárnapon is a „Vidi Dominum”-ig (de azt bele nem értve), amikor nem az ünnepről, hanem csak egyszerű vasárnapi liturgiát végeznek, akkor mind a vesperásban, a matutínumban és más órákban, mind pedig a misében teljes egészében a következőkhöz kell ragaszkodni.)

* [...] és négy gyermek korál a misén is. [...] Szufrágiumok [...] Az antifóna végeztével a gyermekek verzikulust mondanak. [...] Antifóna végeztével a gyermekek verzikulust mondanak. [...] A gyermekek verzikulust mondanak [...] A misén [...] a processzió kimegy, körbejárja a templomot, [...] a processzió visszatér a főtemplomhoz [...] A gyermekek verzikulust mondanak. (104., 106.)

NB. Ez azt jelenti, hogy a Szentháromság vasárnapja utáni vasárnapokon, kivéve amikor egy új „história” kezdődik, a gyermekek korálnak.

(Évközi szombatokon)

* Ha valamilyen „festum tabulatum” vagy valamiképpen nevezetes vagy „félíg ünnepélyes” nap nem akadályozza, mindig megtartjuk az „O decus”-t a Boldogságos Szűzről, és négy gyermek korál suprapelliciumokban. (112.)

NB. Az „O decus” Szűz Mária zsolozsmája, amelyet minden szombaton énekelni kell.

Cf. Ord. Str.

(Vízkereszt nyolcadán belül)

És négy gyermek korál a hétköznapokon az egész nyolcadban. (f 22)

(Vízkereszt nyolcadában az első vesperásban)

Négy gyermek korál kappában. (f 23°)

(Vízkereszt nyolcadában a második vesperásban)

Item, a gyermekek korálnak, mint más napokon a káptalanban. (f 23^v)

(Húsvét vasárnapján, az első kompletóriumban)

[...] Miközben két gyermek a korátor. (f 53^v)

(Húsvét vasárnapján, a második kompletóriumban)

Két gyermek énekl az Alleluát. (f 56)

NB. Azaz az antifonát elkezdve korálnak.

(Húsvéti idő)

Anikor az „O decus” megmarad a húsvét nyolcada után, hétköznapokon, egészen mennybemenetelig, akkor pénteken az első vesperásban a gyermekek korálnak kappában áldozócsüörtökig. (f 60^v)

(Szent István király ünnepe)

Szűz Mária mennybevételeéről a második vesperást a kórus mondja és négy gyermek korál. (f 110^v)

(A templombúcsú nyolcadán belül):

Négy gyermek korál a nyolcadon keresztül. (f 129)

(A nagyböjti hétfőn a templom védőszentjéről szólót, keddenként pedig a Boldogságos Szűzről az „O decus” zsolozsmát ünnepélyesen tartják. [...])

* A iskolások korálnak a védőszentről, de a Boldogságos Szűzről a kispapok (40.)

(Évközi idő)

* Mikor az iskolásoknak kell korálni a „festum tabulatum”-mal bíró szentekről, ha az ilyesfajta „festum tabulatum”-ok vasárnapra esnek, akkor nem az iskolások, hanem a papok korálnak. (112.)

(Borbála szűz és vértanú ünnepe „festum tabulatum”)

* A kórust négy iskolás irányítsa pirosban. (122.)

Hasonlóképpen

Szent Luca szűz és vértanú (125.),

Szent Fábán és Sebestyén vértanúk (129. „vagy a kispapok”),

Szent Ágnes szűz és vértanú (130.),

Szent Balázs vértanú és püspök (134. „és a kórust a misén az iskolások vezessék pirosban”),

Szent Benedek apát (141),

Szent Adalbert vértanú és főpap (145.),

Szent András és Benedek vértanú (163.),

Szent István első vértanú testének feltalálása (168.),

Keresztelő János fejevétele (173.; „festum tabulatum: a kórust az iskolások vagy a kispapok pirosban vezessék”),

Szent Gellért püspök és vértanú (177.; „festum tabulatum: a kórust az iskolások vagy a kispapok vezessék”),

Szent Demeter vértanú (183.; „festum tabulatum: a kórust az iskolások vagy a kispapok vezessék”),

Szent Bereck püspök (191.) ünnepén.

Cf. Ord. Str.

(Nagyhétfő, vesperás)

És az iskola két tagja korál. (f 47°)

(A vetés megáldásának rítusa)

* És négy korátor lesz a gyertyavivő [...] És mikor elérkeznek arra a helyre, ahol a vetéseket meg kell áldani, először két ifjú térdet hajtoa éneкли a litániát, miként böjtkor [...] És mikor a litániában elérkeznek arra a helyre, hogy „Ut nos exaudire”, a vetéseket megáldó főpap három ízben mondja: „Ut segetes istas, fructus et vineas benedicere” stb., ahogy a könyvben áll, s a kórus mindig válaszoljon: „Te rogamus, audi nos”. Aztán a gyermekek (!) folytassák: „Ut nos exaudire” a végéig [...] Azután a processzió visszatér énekelvén az „Auffer a nobis” antifónát. És a gyermekek: „Humili prece” stb. Végül a vár kapujánál kezdődik a „De Patre Verbum” himnusz, és így mennek be a templomba. (147.)

(Úrnapja nyolcada utáni első vasárnap, tudniillik új „história”, és minden más vasárnap, amelyen új história kezdődik)

* És jegyezd meg, hogy egészen az Úr ádventjéig, amikor vasárnapi zsolozsmát végeznek, mindig két ifjú korál kappában.

NB. Vesd össze ezt a fentivel: „A második vasárnap és más vasárnapok” (!)

(Szent Katalin szűz és vértanú)

* Festum colendum. A kórust négy ifjú vezesse piros kappákban. (193.)

Cf. Ord. Str.

(Quasimodo vasárnapja utáni hétfőn)

* És minden hétköznapon két ifjú korál. (f 58°)

(A Boldogságos Szűz Mária mennybevétele)

* Introitus [...] és két ifjú korál. (f 109)

(Virágvasárnap, a kompletóriumban)

* A korátor szintén két ifjú. (f 47)

Ford. Déri Balázs